

Jeugd en generatie

De generatiesociologische benadering

RUUD ABMA

In: *Cees Klaassen (red.)*

Jeugd als sociaal fenomeen
Amstfort: Acco, 14 - 29

van Mannheim analysekader voor het jeugdonderzoek. De opbouw is als volgt: na een weergave van de centrale begrippen en stellingen uit Mannheims artikel, volgt allereerst een korte weergave van andere generatieopvattingen, dan een overzicht van de empirische en theoretische exploratie, waarna in de conclusie de actualiteit en vruchtbaarheid van Mannheims generatieopvatting voor het jeugdonderzoek nader wordt bezien.

2.1]

HET GENERATIEPROBLEEM VOLGENS MANNHEIM

Het doel van Mannheims essay is het generatieprobleem in een sociologische context plaatsen, dat wil zeggen: de relatie tussen het optreden van generaties en de maatschappelijke dynamiek te specificeren. Daaraan voortgaand onderzoekt hij in het eerste deel van zijn artikel de resultaten van eerdere generatiebenaderingen. Vanaf het begin van deze eeuw hebben historici, letterkundigen en sociologen gepoogd tijd- en leeftijdgebonden sociaal-culturele fenomenen te interpreteren vanuit een generatieperspectief. Daarbij zijn globaal twee stromingen te onderscheiden: de 'positivistische' en de 'historicistische' of 'romantisch-historische' benadering.

De eerste stroming koppelde het optreden van generaties aan een vaststaande temporele ritmiek (bijvoorbeeld intervallen van dertig jaar, de tijd die een menselijk individu nodig heeft om volwassen te worden). De wissering van generaties zou dan de verklaring vormen voor breuklijnen in de maatschappelijke en culturele ontwikkeling. Zij wordt gezien als 'een van de belangrijkste stuwende factoren in de vooruitgang', aldus Mannheim. In de tweede stroming wordt de nadruk gelegd op het kwalitatieve en subjectieve aspect: individuen die in dezelfde tijd geboren zijn ervaren als ze opgroeien gelijksoortige intellectuele invloeden, en vormen op grond daarvan een generatie.

Volgens Mannheim wordt in beide stromingen een niveau overgeslagen: dat van de maatschappelijk vormende krachten. De maatschappelijke dynamiek intermedieert tussen het biologische en het intellectuele niveau. In het eerste geval wordt de maatschappelijke dynamiek gereduceerd tot een vastliggende biologische generatiewisseling, in het tweede geval worden opvallende intellectuele stromingen direct gekoppeld aan biologische generaties. Terecht stelt Mannheim hiertegenover dat op het maatschappelijke niveau, anders dan in het gezin, geboorte en dood een continue aflossingsfactor vormen. Er zijn dus op maatschappelijk niveau geen vaste intervallen tussen generaties. Maar toch ziet men er soms generatiegewijze verschuivingen optreden, met name in de intellectuele en artistieke sfeer, op het niveau van de (levens)stijl. In zijn artikel probeert Mannheim nu de vraag te beantwoorden hoe bij het optreden van dergelijke in het oog springende generaties het biologische en het maatschappelijke op elkaar inwerken. Hij doet dit door een *differentiatie van het generatiebegrip*.

Vanuit een sociologisch, maatschappijtheoretisch gezichtspunt verloopt de biologische generatiewisseling continu, er wordt als het ware ieder moment een nieuwe biologische generatie geboren. Eerder dan met generaties heeft men hier te maken met geboorteposities in de chronologische tijd (geboortecohorten), die op zich voor de socioloog van weinig betekenis zijn.

De termen 'jeugd' en 'generatie' worden in de sociaal-wetenschappelijke literatuur dikwijls als synoniemen gebruikt. In verhandelingen over jeugd treft men aanduidingen aan als de 'septische generatie' (jaren vijftig), de 'protestgeneratie' (jaren zestig), of de 'verloren generatie' (jaren tachtig). In deze gevallen krijgt een historisch aanwijsbare groep jongeren door sociale wetenschappers, historici of journalisten een generatiestempel opgedrukt.

Een andere vorm van gelijkstelling van 'jeugd' en 'generatie' is die waarbij gesproken wordt van de 'jongere generatie', ter onderscheiding van bijvoorbeeld de generatie van veertigers of die van bejaarden. In een dergelijk geval wordt 'generatie' gebruikt ter aanduiding van een categorie individuen die in een bepaalde leeftijdsfase verkeren. Een hiermee verwant gebruik van de term 'generatie' treft men aan in samenstellingen als 'generatieconflict' en 'generatiekloof'. Daarbij worden jongere en oudere generaties, al dan niet in een specifieke historische context, als antagonistisch ten opzichte van elkaar voorgesteld.

Het generatiebegrip binnen de sociale wetenschappen is ontleend aan de biologie. Het verwijst daar naar de leden van eenzelfde trap in een voortplantingsreeks, een 'knooppunt binnen een bepaalde stamboom' (Cobben, 1977). In de loop van deze eeuw is men 'generatie' ook gaan gebruiken als aanduiding voor de categorie individuen die in eenzelfde jaar zijn geboren, maar in de wetenschappelijke literatuur refereert men in dit verband het gebruik van de term '(geboorte)cohort'. Tenslotte wordt met de term 'generatie' vaak bedoeld op tijdgebonden stromingen op cultureel, politiek of wetenschappelijk gebied.

Naar algemeen wordt erkend heeft de Duitse socioloog Karl Mannheim (1893-1947) als eerste gepoogd het generatieprobleem systematisch vanuit een sociologisch gezichtspunt te analyseren. In zijn opstel *Das Problem der Generationen* (1928/1929) formuleert hij een aantal algemene voorwaarden waaronder een 'biologische' generatie (geboortecohort) zich kan ontwikkelen tot een sociologisch betekenisvolle generatie, door hem aangeduid met de term *Generationsinheit* (generatie-eenheid). Mannheims artikel werd en wordt regelmatig geciteerd, door historici, sociologen, demografen, gerontologen, maar ook door jeugdonderzoekers van sociologische, psychologische of pedagogische herkomst. Dit hoofdstuk beperkt zich tot de betekenis

Voor Mannheim vormt het geboortecohort niet meer dan een opstapje naar zijn eerste onderscheidingsniveau, dat van de *generatiepositie* (*Generationslage*). Dit begrip verwijst naar de objectieve, maatschappelijke positie in de sociale ruimte, die is gebaseerd op het geboren zijn in een zeldzaam jaar én in een bepaald nationaal verband of taalgemeenschap.

Men moet in dezelfde historisch-sociale ruimte, in dezelfde historische levensgemeenschap op hetzelfde tijdstip geboren zijn om een versuante generatiepositie te hebben, om de beperkingen en de kansen die inherent zijn aan deze positie passief te kunnen ondergaan, maar ook actief te kunnen benutten (p. 542).

Behelste het (biologische) geboortjaar uitsluitend een tijdsaanwijding, nu wordt een ruimtelijke, of cultuur-historische inperking toegevoegd. Mannheim ziet de generatiepositie primair als een *potentie*, een dispositie voor het ontstaan van sociologische generaties (dat wil zeggen: generatie-eenheden). Individuen in eenzelfde generatiepositie hebben dus een aantal objectieve kenmerken gemeen, maar dat wil nog niet zeggen dat er ook automatisch een generatiebewustzijn en een *subjectieve* generatie (generatie-eenheid) zullen ontstaan.

Daarvoor moet eerst een *generatiesamenhang* (*Generationszusammenhang*) ontstaan, een participatie in maatschappelijke lotgevallen, een werkelijk deelhebben aan dezelfde historische problematiek. Mannheim geeft het voorbeeld van in een zelfde jaar geboren jongeren op het platteland en in de stad: deze hebben wel dezelfde generatiepositie, maar ze vormen geen generatiesamenhang, omdat ze geen deel hebben aan dezelfde historische problematiek. Het gaat dus om een onderscheid tussen milieus binnen een bepaalde nationale cultuur of taalgemeenschap, tussen subculturen, sociale klassen, etnische groepen enzovoort. De generatiesamenhang vormt een tweede differentiatie van het generatiebegrip, maar ook deze vormt volgens Mannheim nog geen generatie in sociologische zin. Daarvoor is nog nodig dat leden van een generatiesamenhang een specifieke (generatiegebonden) oriëntatie ontwikkelen op de actuele maatschappelijke situatie. Pas als dit laatste gebeurt is er sprake van een *generatie-eenheid*. Deze kenmerkt zich door een specifieke verwerking van de problematiek die de leden van de generatiesamenhang gemeenschappelijk hebben. Binnen één generatiesamenhang bestaan meerdere generatie-eenheden, die men kan omschrijven als verschillende, vaak antagonistische pogingen om de gemeenschappelijke historische problematiek in de greep te krijgen. Generatie-eenheden zijn dus als het ware variaties op het ene thema van de generatiesamenhang, waarbij volgens Mannheim deze variaties corresponderen met bestaande sociale en intellectuele stromingen.

Met deze differentiatie van het generatiebegrip poogt Mannheim de belangrijkste fout van eerdere generatietheoretici te vermijden, te weten het poneren van een lineair verband tussen biologische en sociologische generatieverschijnselen. Het hangt af van de *maatschappelijke dynamiek* of individuen die tot eenzelfde generatiepositie behoren, verbonden zullen gaan worden door gemeenschappelijk beleefde lotgevallen (generatiesamenhang) en in ideologisch opzicht actief stelling zullen gaan nemen (generatie-eenheid).

Mannheim stelt dus dat vanuit sociologisch (en historisch) gezichtspunt de biologische betekenis van generaties ondergeschikt is aan het historisch-maatschappelijke proces: biologische generaties komen pas 'tot leven' als de maatschappelijke dynamiek daartoe aanleiding geeft. In feite komt zijn redenering erop neer dat generaties dienen als een soort transmissieriem tussen objectieve maatschappelijke veranderingen en geleefde cultuur. Nieuw opkomende generaties kijken onbevangen aan tegen zowel de veranderende maatschappij als het bestaande geaccumuleerde cultuurgooed, en zij kunnen vanuit die optiek nieuwe culturele vormen creëren. Deze nieuwe vormen beïnvloeden dan weer het gedachtegoed van de oudere generaties c.q. de samenleving als geheel. Maar niet iedere geboorteaargang ontwikkelt dergelijke nieuwe culturele vormen: dit hangt af van de snelheid van de maatschappelijke dynamiek.

Als de maatschappelijke en intellectuele veranderingen zo snel verlopen dat de latente, continue aanpassing van subjectieve beleevings- en denkvormen onmogelijk wordt, dan kristalliseren de nieuwe beginpunten zich ergens tot een (...) nieuwe generatiestijl (p. 550).

Daartegenover vindt in meer stabiele samenlevingen (bijvoorbeeld in agrarische culturen) culturele verandering veel trager plaats, en lijken de jongere generaties meer op de oudere: 'De nieuwe generaties groeien hier met een niet zichtbare geleidelijkheid in in de continue veranderingen.' (p. 551) Generatie-eenheden treden dus vooral op als de maatschappelijke dynamiek een 'hoog tempo' heeft, en aanpassingen noodzakelijk zijn in het onbewuste, niet bereflecteerde erfgoed van de cultuur. Een te sterk versneld tempo kan ertoe leiden dat de kiemen van nieuwe generatiestijlen elkaar wederzijds vernietigen; ze slagen er dan niet in een eigen geheel van vormende principes te ontwikkelen. Ze kunnen zich dan aansluiten bij een eerdere generatie die hierná is geslaagd, of bij een latere generatie die duidelijk op weg is naar een eigen generatiestijl.

Niet alleen het ontstaan, maar ook de *vorm* van deze generatie-eenheden is maatschappelijk bepaald: het zich ontwikkelende generatiebewustzijn oriënteert zich op actuele maatschappelijke vraagstukken en de gangbare opvattingen daarvan (die door de 'nieuwe' generatie niet geaccepteerd worden). Volgens Mannheim verwerken de generatie-eenheden, de actieve delen van een generatie, op een eigen, specifieke manier bestaande of zich ontwikkelende culturele tendenties en ideologieën, en is de ontwikkeling ervan niet te begrijpen als men deze culturele context er niet bij betreft. Wil men de invloed van nieuwe generaties analyseren dan moet men niet beginnen bij het nieuwe, maar juist bij de stromingen waarin ze zich voegen.

Generatie-eenheden vormen in feite een nieuwe bewerking van het bestaande cultureel erfgoed. Ze zijn gebonden aan de bestaande maatschappelijke problematiek, en de wijze waarop deze binnen de verschillende ideologische stromingen is geformuleerd.

Binnen een bepaald tijdvak oriënteren de aanwezige polaire stromingen zich voortdurend op elkaar, en men kan ze alleen begrijpen als men ze ziet als verschillende pogingen (...) dezelfde gemeenschappelijke problematiek in de greep te krijgen (p. 558).

Nieuwe generatie-eenheden voegen zich in hun stijlonwikkeling naar de reeds bestaande stromingen, maar brengen er tegelijkertijd veranderingen in aan. De verschillende ideologische varianten vormen dus de basis voor de verschillende generatie-eenheden. Dit wil overigens niet zeggen dat iedere stroming op een bepaald moment nieuwe generatietijlen laat ontstaan: dit hangt af van de positie van die stroming in het sociale en intellectuele klimaat van die tijd. In de eerste decennia van de negentiende eeuw bijvoorbeeld slaagde alleen de romantisch-conservatief georiënteerde jeugd erin een nieuwe generatietijl te scheppen en daarmee de geest van de tijd te beïnvloeden. In de jaren dertig komt dan niet plotseling een 'nieuwe generatie' op met een liberaal-rationalistische oriëntatie, maar lukt het de liberaal georiënteerde jeugd pas dan de achter haar staande traditie als generatie vorm te geven. De fundamentele polariteiten waren voortdurend aanwezig, en wisten ook jongeren aan te trekken, maar de mogelijkheid deze een generatiekarakter te geven ontstond eerst aan de romantisch-conservatieve en vervolgens aan de liberaal-rationalistische pool.

Eén van de sterke punten van Mannheims analysekader is dat hij een conceptueel onderscheid maakt tussen jeugd als levensfase en jeugd als historisch optredende leeftijdsgroep, zonder evenwel het verband tussen beide te veronachtzamen. Van zijn behandeling van de relatie tussen leeftijd en generatie zijn voor ons doel twee aspecten van belang: zijn stelling dat generaties (dat wil zeggen: generatie-eenheden) in de jeugdijaren gevormd worden, en zijn opmerkingen over de verhouding tussen oudere en jongere generaties.

Sociologische generaties ontstaan in de leeftijdsfase vanaf ongeveer zeventien jaar, als individuen zich gaan oriënteren op de wereld om hen heen, gaan experimenteren met culturele vormen, en positie gaan kiezen ten opzichte van bestaande ideologische stromingen. Mannheim gebruikt voor dit fenomeen de term *Neuartiger Zugang*. Hij contrasteert deze 'nieuwe toegang' tot het geaccumuleerde cultuurgooed met het 'natuurlijk wereldbeeld' dat individuen zich in eerdere leeftijdsfasen eigen maken. Hij zegt hierover:

Het is verregaand bepalend voor de vorming van het bewustzijn welke gebeurtenissen als 'eerste indrukken', 'jeugdervaringen' worden opgeslagen, en welke als tweede en derde laag enzovoort, daarbij komen. (...) De eerste indrukken hebben de neiging zich als natuurlijk wereldbeeld vast te zetten (p. 536-37).

Dit natuurlijk wereldbeeld bevat zowel bewuste als onbewuste elementen, maar deze laatste acht hij de belangrijkste. In de vroege jeugdperiode neemt het individu ook de reflexieve, bewuste elementen onproblematisch in zich op. Pas met ongeveer het zeventiende levensjaar, als de jongere begint te experimenteren met het leven, ontstaat de mogelijkheid dingen ter discussie te stellen, aldus Mannheim. In dit psychologische moment ligt ook de mogelijkheidsvoorwaarde voor het ontstaan van sociologische generaties. De nieuwe toegang tot het bestaande cultuurgooed houdt in dat men gaat reflecteren op datgene wat eerst vanzelfsprekend was, vanuit een relatief weinig vastliggende ervaringsstructuur. Wanneer er sprake is van een discrepantie tussen de objectieve historische omstandigheden en de be-

wustzijnsinhouden, de 'geleefde cultuur', zijn het vooral jongeren die zich op radicale wijze met de transformatie van deze bewustzijnsinhouden gaan bezighouden, en zo bijdragen tot nieuwe cultuurvormen.

In onze maatschappij voltrekken cultuurvorming en -accumulatie zich (...) door het voortdurend opkomen van nieuwe jaargangen (...) die een 'nieuwe toegang' tot het geaccumuleerde cultuurgooed hebben (p. 530).

Volwassenen zijn daarentegen meer geneigd een veranderende historische werkelijkheid vanuit de bestaande denkkaders te blijven bezien. Mannheim waarschuwt er echter voor dit verschil tussen jongeren en volwassenen niet gelijk te stellen met de tegenstelling progressief-conservatief.

'Conservatief en 'progressief' zijn historisch-sociologische categorieën die betrekking hebben op een bepaalde concreet-historische dynamiek, terwijl 'oud' en 'jong' (...) een formeel-sociologische strekking hebben. (...) De hoofdstelling van dit essay is (...) dat de vitale gegevenheden (bijvoorbeeld jong en oud zijn) niet direct inhoudelijk-intellectuele gedragswijzen impliceren, maar alleen formele tendensen, die pas via het sociale en intellectuele van betekenis kunnen worden (p. 535).

De radicaliteit van jongeren kan zich in een concrete historische situatie immers ook uiten door het teruggrijpen op nog oudere culturele vormen, door een romanisering van het verder weg liggende verleden.

Jongere en oudere generaties staan dus op grond van hun verschillende generatieposities verschillend tegenover de actuele historische werkelijkheid en tegenover de bestaande interpretatiekaders. Mannheim benadrukt op dit punt niet zozeer de tegenstelling tussen de generaties, de 'generatiekloof', als wel het verschil in oriëntatie zelf. Volgens hem creëert iedere generatie zijn eigen tegenstander.

Twee elkaar opvolgende generaties (generatie-eenheden, R.A.) bestrijden een telkens andere tegenstander in de wereld en in zichzelf, en worden ook door deze bepaald. De tegenstander van de oudere generatie is voor de jongere verdwenen; haar oriëntatie begint heel ergens anders. Deze verschuiving van de 'polaire ervaring' (...) is in hoge mate verantwoordelijk voor de niet unilineaire ontwikkeling in de geschiedenis, die we vooral in de culturele sfeer zo vaak kunnen zien (p. 537).

Er is echter ook sprake van intergenerationale dynamiek: de generaties beïnvloeden elkaar. Iedere generatie(eenheid) vormt een potentieel centrum van levensoriëntatie, en in opvoeding en onderwijs staan deze tegenover elkaar: de emotionele problematiek van de jeugd is op andere tegenstanders afgestemd dan die van haar leermeesters.

Deze spanning zou bijna onoplosbaar zijn als er niet ook een terugkoppeling was: de leermeester voedt niet alleen de leerling op, maar ook omgekeerd. De generaties staan zo in een voortdurende wisselwerking. (...) Deze terugwerking van de problematiek van de jongere generatie op de oudere wordt des te dominerender als de dynamiek van de maatschappij toeneemt. (...) De oudere generatie ziet zich dan genoodzaakt meer open te zijn tegenover de jeugd (p. 540-41).

ANDERE GENERATIEBENADERINGEN

Hoewel latere commentatoren het er over eens zijn dat Mannheims generatietheorie een hoogtepunt vormde in de stroom van publicaties over het generatieprobleem in de jaren twintig, is er lange tijd weinig aandacht aan geschenken. Mannheim zelf neemt in een later artikel (1943) de eerder aangesneden problematiek weer op, maar voegt er geen nieuwe elementen aan toe. De verschijning in 1952 van de Engelse vertaling van het generatieartikel (in Mannheim, 1952) leidt niet direct tot een herwaardering van zijn model. In Nederland geeft Plessner (1946) een grotendeels op Mannheims artikel gebaseerde uiteenzetting over het generatieprobleem, die weliswaar de aandacht trekt, maar voorlopig niet tot navolging leidt.

Pas in de jaren zestig zien we een tijdelijke opleving in de interesse voor Mannheims conceptie, zowel in Duitsland (Pfeil, 1967), Nederland (Bouman, 1967; Smits, 1969) als in de Verenigde Staten (Berger, 1960; Ryder, 1965). In de meeste gevallen beperkt deze receptie zich tot een weergave van Mannheims positie, en het stellen van een aantal kritische vragen, zonder dat er veel aan toegevoegd wordt. Dit verandert pas in het midden van de jaren zeventig, als een reeks van auteurs in vooral het Engelse taalgebied poogt de jeugsociologie nieuw leven in te blazen (zie paragraaf 2.3).

Dit houdt evenwel niet in dat er in de tussentijd geen aandacht wordt besteed aan de generatieproblematiek, integendeel. Het terrein wordt echter bezet gehouden door generatieconcepties zoals ontwikkeld in de psychoanalyse (Pearson, 1958; Bettelheim, 1962), de structureel-functionalistische sociologie (Davis, 1940; Eisenstadt, 1956) en de *verstehende* sociologie (Schelsky, 1957). In de publicaties over de generatieproblematiek uit deze periode tekenen zich grofweg drie stromingen af.

De eerste gaat uit van de these van het *generatieconflict*. Daarbij wordt gesteld dat bij de persoonlijkheidsontwikkeling in de adolescentie een 'natuurlijk' conflict tussen kinderen en ouders optreedt. Bij analogie ziet men ook de verhouding tussen jongeren en volwassenen op het maatschappelijke vlak in termen van een generatieconflict. Deze extrapolatie van een psychologische theorie naar het sociologische niveau levert echter een aantal problemen op. Zo zijn er bijvoorbeeld allerlei extra assumpties nodig om te verklaren waarom het 'natuurlijk' generatieconflict soms wel en soms niet tot conflicten op maatschappelijke schaal leidt (vergelijk de kritieken van Goertzel, 1972; Bengtson, Furlong en Laufer, 1974; Fogt, 1982). Niettemin blijft deze visie lange tijd populair, vermoedelijk ook omdat ze nauw aansluit bij alledaagse opvattingen over de verhouding tussen de generaties.

De tweede benadering ziet de verhouding tussen de generaties als een afgeleide van de verhouding tussen *Gemeinschaft* en *Gesellschaft*, met als conceptuele tussenschakel de structurele verwijdering tussen het gezin en de instituties van de moderne industriële maatschappij (zie hoofdstuk vijf: 'Jeugd in functie'). De adolescentie wordt hier gezien als een overgangsfase tussen gezin en maatschappij. Problemen ontstaan wanneer het gezin de jongeren onvoldoende voorbereiding weet te geven op het leven in een verbucauratiserde, grootschalige en onpersoonlijke maatschappij. Het generatieconflict wordt hier verklaard uit een (tijdelijke) onbalans van het 'sociale-systeem'. Dit systeem genereert echter zelf weer een oplossing in de

vorm van de informele groep van leeftijdgenoten, de *peer group*, die gaat functioneren als een extra socialisatie-instantie. De kritiek op deze zienswijze, waarvan Eisenstadt (1956) de belangrijkste vertegenwoordiger vormt, richt zich vooral op het historisch weinig specifieke en mechanische karakter ervan. Generatie wordt vooral opgevat in de zin van leeftijds categorie (zoals ook duidelijk wordt uit de ondertitel van Eisenstadts *From generation to generation: Age groups and social structure*), waarbij de door Mannheim voorgestelde differentiatie genegeerd wordt, evenals de betekenis van het generatiebesluit.

De derde benadering ten slotte beperkt zich tot de *typering van opvallende generatieverschijnselen*. Ze verwijst naar het in de aanhef van dit artikel aangehaalde gebruik om een totale leeftijds categorie in een bepaalde periode te typeren als de '(sceptische, verloren, onbevangen etcetera) generatie'. Deze opvatting staat evenals de eerste dicht bij de *common sense*, maar is minder dan deze de uitdrukking van een theoretische visie. In het gunstigste geval betreft het een typing die op inductieve wijze uit empirisch onderzoek is afgeleid, in het ongunstigste een impressionistische, semi-journalistische naamgeving. De populariteit van dit procédé blijkt ook uit recente pogingen van twee Nederlandse sociologen (Becker, 1987; Matthijssen, 1988) het Nederland van na de oorlog te analyseren aan de hand van een viertal generaties: de 'vooroorlogse' (geboren tussen 1910 en 1930), de 'stille' c.q. 'wederopbouwgeneratie' (1930-1940), de 'protestgeneratie' (1940-1955), en de 'verloren' of 'ongebonden' generatie (na 1955). Hoewel beiden nadrukkelijk verwijzen naar Mannheims artikel, houden ze dus impliciet vast aan de noodzaak van een ritmiek in de generatiewisseling en koppelen ze hieraan globale verschuivingen in opvattingen, attitudes en dergelijke. Behalve ten aanzien van de 'protestgeneratie' van de jaren zestig worden er echter niet voldoende aanwijzingen geleverd dat de aangeduide generaties zich ook echt als generatie-*entiteit* hebben geprofileerd.

Alle drie de genoemde benaderingen hebben gemeen dat ze de door Mannheim aangebrachte nuances weer ongedaan maken. Dit geldt in het bijzonder voor het probleem van de verhouding tussen biologische en sociologische generaties. Waar Mannheim een zorgvuldig onderscheid invoerde, laat men het in de drie hierboven behandelde visies weer vallen. In de eerste twee visies, de psychoanalytische en de structureel-functionalistische, wordt de biologische generatie (in de vorm van de generatie-afstand in het gezin of het leeftijdscohort in de maatschappij) tot fundament gemaakt van de sociologische generatie, in de derde visie wordt een historisch-sociologische typing van een of meer opvallende groepen (generatie-eenheden) gegeneraliseerd naar het totaal van de biologische generatie of generatiepositie. Men ziet, kortom, over het hoofd dat een biologische generatie (cohort of cluster van geboortecohorten) niet per se een sociologisch betekenisvolle generatie hoeft op te leveren.

2.3]

THEORETISCHE EN EMPIRISCHE EXPLORATIE

Uit het voorafgaande zal duidelijk zijn geworden dat Mannheim geen model in de formele, nomothetische zin biedt; hij geeft veeleer een kader voor

de interpretatie van maatschappelijke ontwikkelingen achteraf. De vraag naar de geldigheid van zijn conceptie laat zich dan ook lastig vertalen naar een toetsbaarheid in logisch-empiristische zin. Mannheims denkkader heeft in de praktijk dan ook vooral een *hermeneutische* functie gehad, in die zin dat theoretici en onderzoekers het gebruikten om hun eigen visie aan te vullen en/of de werkelijkheid te interpreteren. Buiten het domein van het jeugdonderzoek heeft men Mannheims model vooral gebruikt om het sociologisch nogal inhoudsloze cohortbegrip aan te vullen met de notie dat individuen binnen eenzelfde geboortecohort dezelfde 'significante gebeurtenissen' meemaken, en daardoor 'gestempeld' worden (vgl. Ryder, 1965; Pfeil, 1967). Zij ontleenen aan Mannheim de idee van een *generatiesamenhang*, maar niet die van de *generatie-eenheid*. Voor een exploratie van dit laatste begrip moeten we wachten tot het midden van de jaren zeventig als de sociologische generatieconflictenadering onder invloed van tal van empirische studies failliet is verklaard (zie voor een overzicht Coleman, 1980) en de structureel-functionalistische benadering op zijn grenzen is gestoten na het jongerenprotest van de jaren zestig. Uit empirisch onderzoek (o.a. Flacks, 1967) was gebleken dat het protest vooral van de middenklasse-jeugd kwam. Men kon dus niet volhouden dat een hele generatie (in de zin van generatiepositie) in opstand was gekomen.

Aanknopend bij Mannheim stelden verschillende auteurs zich de vraag of men de relatie tussen de geboortecohorten uit de jaren 1945-1955, de algemene jeugdcultuur van de jaren zestig en de radicale culturele en politieke tegenbewegingen kon zien als een verhouding tussen generatiepositie, generatiesamenhang, en generatie-eenheden. Aantrekkelijk in Mannheims analysekader vond men vooral zijn opmerking dat één generatiesamenhang de basis kan vormen voor meerdere contrasterende of complementaire generatie-eenheden, en dat deze omgekeerd weer een 'centripetale' werking kunnen hebben op de generatie (het geboortecohort) als geheel, onder andere door de gemeenschappelijke problematiek 'op adequate wijze' uit te drukken. De generatie van de jaren zestig zou men in dit verband kunnen typeren als een voorbeeld van een generatiesamenhang. Binnen deze generatiesamenhang tekenden zich een aantal generatie-eenheden af in de vorm van op verschillende politieke en culturele alternatieven gerichte circuits. Anders dan in Mannheims tijd ging het hier niet louter om een nationale beweging, maar – onder andere als gevolg van de schildering van deze alternatieven via de massamedia en de 'cultuurindustrie' – om een internationale beweging, die zowel door de oudere generaties als door de jongere generaties zelf als een typische generatiebeweging werd gezien.

Goertz (1972) heeft een poging gedaan het jeugdprotest van de jaren zestig te analyseren met gebruikmaking van Mannheims model. Hij stelt dat deze jeugdrevolte van belang is in de mate waarin jongeren een speciale gevoeligheid hebben ten aanzien van nieuwe sociale en culturele tendenties. De onvrede van de (middenklasse)jeugd met bestaande sociale patronen is een wereldwijd verschijnsel, en moet daarom problemen weerspiegelen die universeel zijn in moderne maatschappijen. Binnen de jeugdbeweging van de jaren zestig kan men vele generatie-eenheden onderscheiden, aldus Goertz: politiek gerichte groepen, ieder met hun eigen ideologisch accent, staan naast meer informeel georganiseerde groepen die gericht zijn

op communale leefpatronen en vernieuwingen in mode en cultuur. Als Mannheims model correct is dan moeten deze verschillen binnen de jeugdige generatie begrepen worden als uiteenlopende reacties op een gemeenschappelijke problematiek.

Wat zijn nu de gemeenschappelijke elementen binnen deze verschillende stromingen? Goertz wijst op de groei van grote, onpersoonlijke, formele en rationele organisaties als het dominante patroon van sociale organisatie in de moderne maatschappij, zowel in het Westen, in het Oostblok, als in de landen van de Derde Wereld. Jongeren verwierpen in de jaren zestig op massale schaal de technocratische ideologie die predikt dat individuen de deugden van discipline en zelfbeheersing moeten leren, en hebben in plaats daarvan een wereldbeeld aangenomen dat de nadruk legt op spontaniteit en individualiteit.

Goertz onderscheidt in de protestgeneratie zes generatie-eenheden, met als centrale dimensie de mate van politieke geïngageerdheid. De politiek geïngageerden kunnen worden onderverdeeld naar hun ideologische voorkeur: revolutionaire, activistische en reactionaire generatie-eenheden. De politiek ongeïnteresseerde jeugd kan worden onderverdeeld in de min of meer linkse 'Bohemiaanse' jongeren, de meer conservatieve en autoritaire delinquentie jongeren, en de conformistische jongeren, die de grootste groep vormen. Goertz benadrukt dat dit ideaaltypen zijn, en dat jongeren zich hier niet altijd of gemakkelijk in laten classificeren. De grenzen tussen deze ideaaltypen zijn bovendien vloeïend. Zo zijn de *revolutionairen* voortdurend bezig de streun van andere generatie-eenheden te winnen, bijvoorbeeld door een Bohemiaanse levensstijl te kiezen, zich pseudo-delinquent te gedragen, of zich qua uiterlijk voor te doen als jonge arbeiders. Anderzijds nemen activistische conformistische jongeren vaak ideeën en gedragspatronen over van andere generatie-eenheden, bijvoorbeeld de Bohemiaanse haardracht en kledingstijl, het gebruik van drugs, en politieke denkbeelden. Het feit dat meestal slechts een minderheid van de jongeren op een bepaald moment politiek actief is, betekent niet dat activistische en revolutionaire groepen minder belangrijk zouden zijn. De ideeën uit deze groepen verbreiden zich over de generatie als geheel, maar er is ook een groot verloop in de groepen. De invloed van deze groepen op het grotere geheel van jongeren in hun vormingsjaren is daarom veel groter dan de cijfers suggereren.

Laufer en Bengtson (1974) bieden een soortgelijke toepassing van Mannheims model. De generatiegewijze reactie op pressie tot sociale verandering ontstaat volgens hen in specifieke configuraties die alternatieve stijlen van denken en doen creëren, te weten de generatie-eenheden. Laufer en Bengtson stellen allereerst dat de mate waarin generatie-eenheden reageren op dezelfde thema's, afhangt van de mate waarin ze de invloed van sociale verandering op soortgelijke wijze ervaren. Ten tweede berusten complementaire of met elkaar wedijverende nieuwe stijlen deels op gemeenschappelijke vocabulaires, thema's en experimentele situaties. Laufer en Bengtson stellen daarom dat de kritische bemiddelende factor van de tijdsdimensie wordt gevormd door *sociale stratificatie*. Een gemeenschappelijke positie in de sociale ruimte (klassepositie), die de mogelijkheid opent voor sociale interactie, is de basis voor generatie-eenheden. Ze definiëren generatie-eenheden dan als volgt:

die zelfbewuste, actieve, op leeftijd gebaseerde groepen binnen een specifieke sociale laag, die concurrerende en/of complementaire denk- en levensstijlen ontwikkelen (p. 195).

Deze ontstaan als een gecombineerde reactie op (de beleving van) sociaal-technologische vernieuwing, psychosociale ontwikkeling en sociaal-historisch milieu c.q. sociale klasse. De auteurs onderscheiden vervolgens in de 'oppositionele cultuur' vier verschillende benaderingen van sociale transitie, met wortels die terugreiken tot in de vorige eeuw: radicalisme, bohemianisme, communalisme en *revivalism*. Deze stromingen vormden in de jaren zestig de basis voor nieuwe generatie-eenheden. Het *radicalisme* wil sociale verandering laten plaatsvinden via politieke organisatie of opvoeding, en nam in de jaren zestig de vorm aan van kritiek op kapitalisme, imperialisme en militarisme. Het *bohemianisme* verwijst naar het scala aan culturele protesten die gericht zijn op individuele bewustzijnsverruiming, en waarbij drugs en seksuele bevrijding een hoofdrol spelen. Laufer en Bengtson wijzen op de kracht van deze stijl: terwijl het politieke verzet in de jaren zeventig afneemt, blijkt het individualistische, culturele alternatief permanent, en zelfs sterker. Tegelijkertijd loopt het echter het risico in politiek conservatief of a-politiek vaarwater terecht te komen. Het *communalisme* is vooral gericht op het veranderen van interpersoonlijke verhoudingen en van de verhouding tussen wonen en werken. Het is een theoretische verwerking van het individualisme in moderne industriële maatschappijen, in het bijzonder van competitie en 'hoger-op-willen-komen'. *Revivalism* (zoals in religieuze bewegingen) benadrukt sociale verandering via persoonlijke zuivering, teweeggebracht door een *bekering*. Kenmerkend is het zich beroepen op een absolute autoriteit als waarborg van de subjectieve realiteit.

Analyses zoals die van Goertzel en Laufer en Bengtson zijn typerend voor het recente gebruik van Mannheims model. Vergelijkbare toepassingen vinden we onder andere bij Buchhofer, Friedrichs en Lüdtkke, 1970; Braungart, 1974; Wuthnow, 1976; Fogt, 1982. Deze teksten wijzen vooral op de mogelijkheid Mannheims concept 'generatie-eenheid' te gebruiken bij de analyse van sub- en tegenculturen onder jongeren. Zowel de genese als de werkingsfeer van subculturen zijn in Mannheimiaanse zin te interpreteren. Voor wat betreft de werkingsfeer stelt Mannheim dat generatie-eenheden vaak voortkomen uit een ideologisch geprononceerde groep (jongeren), die het levensgevoel van de generatie als geheel (generatiepositie) of tenminste van de generatiesamenhang, adequaat weet te formuleren. Vanuit deze groep ontstaat als een oplet een beïnvloeding van de andere leden van de generatie, eerst binnen de generatiesamenhang en, afhankelijk van de snelheid van de veranderingen en de adequaatheid van de formulering, ook binnen de generatiepositie.

De mate waarin de grondintenties die uit zo'n groep voortkomen een wervende en verbindende kracht hebben, hangt af van de mate waarin deze een adequate uitdrukking vormen van de betreffende generatiepositie,

dus van de mate waarin leden van dezelfde generatie die buiten deze groep staan de historische situering van deze generatie er adequaat in uitgedrukt

vinden. De grondintenties van een generatie-eenheid moeten dus in staat zijn uitdrukking en vorm te geven aan de typische belevenissen van de individuen van de generatie als geheel, aan het 'nieuwe' van de intrede in de cultuur en de ervaringsstructuur van deze generatie.

Het is juist dit 'uitstralingseffect' van de generatie-eenheid dat voor een analyse van de tegencultuur van belang is: het gaat niet om concrete contacten in de vorm van een groep (zoals in een subcultuur c.q. groepsstructuur), maar om een verbinding of verbondenheid 'op afstand'. De bewustzijnsinhouden

smeden de individuen tot groepen aaneen, ze hebben een 'socialiserende' werking. (...) In de ruimte en anderszins verspreide groepen kunnen erdoor tot een eenheid verbonden worden (Mannheim, 1964, p. 544).

Mannheim spreekt hier van 'vormende tendenties', waarvan de sociale betekenis is het verbinden van ruimtelijk gescheiden individuen, die nooit persoonlijk met elkaar in contact komen. Anderzijds wijst Mannheim erop dat deze vormende tendenties meestal wel ontstaan in concrete groepen. De individuen ontmoeten elkaar direct, scherpen hun psychische en intellectuele verwantschap aan, en vormen – binnen deze levensgemeenschap – de genoemde grondintenties. Zijn deze eenmaal ontstaan dan hebben ze ook los van deze groep een wervende en verbindende kracht (voor de leden van de generatie). Verder stelt Mannheim dat stromingen en generatie-eenheden vooral ontstaan in *informele* groepsverbanden.

Een door statuten gesticht verband is veel minder geschikt om nieuwe generatie-impulsen te weerspiegelen dan de meer vloeiende vormen van vermaatschappelijking (zoals bijvoorbeeld de 'salons') (p. 565).

Heden ten dage zou men hieraan kunnen toevoegen: (zoals bijvoorbeeld peer groups of subculturen).

JEUGDEN GENERATIE: CONCLUSIES

Welke punten uit Mannheims beschouwing zijn nu van belang voor een jeugdtheorie? Allereerst de *naamgeving van het generatiebegrip*: de onderzoeker van jeugdbewegingen of van veranderende opvattingen onder de jeugd heeft met Mannheims eenvoudige onderscheid een conceptueel houvast om onderscheid te maken tussen:

- individuen die in een zelfde jaar geboren zijn (geboortegaang of -cohort);
- generatiegenoten in een zelfde 'historisch-sociale ruimte';
- individuen met een zelfde generatiepositie die ook nog dezelfde culturele problematiek delen;
- generatiegenoten die – meestal op uiteenlopende wijze – een coherente reactie ontwikkelen op deze problematiek, en daarmee de overige leden van de generatie in meerdere of mindere mate beïnvloeden.

De onderzoeker kan zo binnen de generatie in kwestie of in het onderzochte

tijdvak de opvallende groepen (generatie-eenheden) en de 'zwijgende meerderheid' (generatiesamenhang) uit elkaar houden, zonder ze als volledig losstaand te hoeven beschouwen.

Ten tweede de verhouding *tussen de generaties*, de wijze waarop hij de verhouding tussen verschillende generaties schetst: een noodzakelijke, 'natuurlijke' tegenstelling tussen oudere en jongere generaties wijst hij van de hand. Als er tegenstellingen optreden wijzen deze in de eerste plaats op snelle maatschappelijke veranderingen, waarbij de traditionele oplossingen, zoals die besloten liggen in het (onbewuste) culturele erfgoed, niet meer voldoen. De jongere generatie, die een meer onbevangen houding heeft tegenover dit culturele erfgoed en meer 'bij de tijd' is dan de oudere generatie(s), is volgens Mannheim ook beter in staat de veranderingen in de 'objectieve bestaansvoorwaarden' op cultureel en ideologisch niveau te verwerken, en zo het erfgoed te vernieuwen. Maar ook hier verwerpt hij de suggestie dat er een automatische tegenstelling tussen oudere en jongere generaties zou ontstaan: er is een terugwerking, een beïnvloeding van de oudere generatie door de jongere, die in sterke mate bepaald en gestuurd wordt door de onafwendbaarheid van de objectieve maatschappelijke veranderingen en de daaruit voortvloeiende noodzaak tot culturele aanpassing.

Het derde punt dat voor een jeugdtheorie van belang is betreft de *relatie tussen generatiewisseling en maatschappelijke verandering*. De twee standaardvisies hierop, die blijkens zijn artikel ook toen al bestonden, wijst hij van de hand: enerzijds de opvatting dat sociale verandering rechtstreeks verklaard kan worden uit de openvolgving van (biologische) generaties, anderzijds de opvatting dat (sociologische) generaties direct samenhangen met snelle en ingrijpende maatschappelijke veranderingen. In Mannheims visie is de generatiepositie echter slechts één element in de verbinding van individuele levensloop en geschiedenis. De maatschappelijke situering van een individu wordt ook bepaald door zijn klasse van herkomst, zijn geografisch milieu (stad-platteland), zijn ideologische voorkeur, kortom door alle factoren die wij tegenwoordig vatten onder de noemer 'socialiserende' invloeden.

De enkeling wordt primair gevormd door die eigentijdse intellectuele invloeden en stromingen die horen bij de sociale milieus waarvan hij - sociologisch gezien - deel uitmaakt (p. 560).

De kritiek van Rosenmayr en Allerbeck (1979) en Griesse (1987) dat Mannheim de klassefactor zou negeren, houdt dus geen stand. De wijze waarop deze objectieve, structurele factoren, mét de significante historische gebeurtenissen, in het bewustzijn vorm krijgen, wordt in Mannheims visie mede bepaald door de kracht en richting van actuele ideologische stromingen. De generatiesamenhang, die de basis vormt voor deze bewustwording, wordt als het ware doorsneden door deze ideologische stromingen, en deze vormen ook de matrix volgens welke de generatie-eenheden zich differentiëren. De historische invloed van generatie-eenheden is dus gelegen in de wijze waarop ze de actuele cultureel-ideologische thematiek vormgeven en verder voeren. Ze activeren daarmee niet alleen de nog zijgende generatienoten in dezelfde sociale ruimte, maar ook leden van de andere generaties.

Het vierde en laatste punt uit Mannheims analysekader dat voor een jeugdtheorie van belang is, betreft zijn nadruk op de betekenis van het subjectieve element, het *bewustzijn*. Enerzijds vormt dit bij hem een essentiële schakel in de overgang van generatiesamenhang naar generatie-eenheid, anderzijds is het bewustzijn, het ontstaan van de reflectie, kenmerkend voor de overgang van kindertijd naar volwassenheid. Zo valt te begrijpen waarom ook bij Mannheim generatie en jeugd nauw verbonden zijn: generatie-eenheden, als factor in de geschiedenis, ontstaan in die periode in het leven dat men zich voor het eerst actief gaat bezighouden met het culturele erfgoed, bij de bewuste intrede in de cultuur. Uit zijn nadruk op de rol van het bewustzijn blijkt tevens dat hij een mechanistische opvatting voor de analyse van culturele ontwikkelingen (en de rol van generaties daarin) verwerpt: mensen grijpen actief in in hun levenssituatie, creëren iets nieuws, al maken ze daarbij noodgedwongen gebruik van het bestaande culturele materiaal.

Bij nauwkeurige lezing van Mannheims tekst rijzen er echter ook een aantal vragen en problemen. Zo is bijvoorbeeld niet precies duidelijk hoe het begrip 'generatie-eenheid' in de praktijk geïnterpreteerd moet worden: vormt de groep protesterende jongeren van de jaren zestig één generatie-eenheid (met als tegenpool de conformistische jongeren), zoals Wuthnow (1975) lijkt te suggereren, of vormt deze juist de generatiesamenhang waarbinnen zich verschillende varianten (generatie-eenheden) onderscheiden, zoals Goertz (1972) en Laufer en Bengtson (1974) stellen? Beide interpretaties kunnen bij Mannheim steun vinden. Dit demarcatieprobleem doet zich ook voor als men de vraag stelt uit hoeveel geboorteaangangen een sociologische generatie volgens Mannheim zou bestaan (vergelyk Berger, 1962; Cobben, 1977). Dat hij zich niet op een precies aantal wil vastleggen is gezien zijn kritiek op de 'positivisten' begrijpelijk, maar het komt de helderheid van zijn stellingname niet ten goede. Omvat de protestgeneratie van de jaren zestig uitsluitend de groep die bijvoorbeeld tussen 1945 en 1950 geboren is (en zijn jongere en oudere protesteers naar deze generatie-eenheid 'toegezogen'), of kan deze volgens Mannheim ook degenen omvatten die geboren zijn in 1940 en in 1955? De lezer/onderzoeker moet het zelf maar uitmaken. Al met al omvat Mannheims artikel dus weinig directe aanknopingspunten voor een historische/empirische analyse van concrete generatie-eenheden.

Een tweede kwestie betreft het 'tempo van de maatschappelijke dynamiek': volgens welke criteria wordt bepaald wat een hoog en wat een laag tempo van verandering is? Volgens latere analyses (onder andere Mead, 1970; Laufer en Bengtson, 1974) verkeert de industriële samenleving van de twintigste eeuw in een voortdurende stroomversnelling. Blijkens zijn boek *Man and society in an age of reconstruction* (1940) is Mannheim zelf ook deze mening toegedaan; hij wijst bijvoorbeeld op de snelle informatieverpreiding en de toenemende interdependentie binnen de opkomende 'massamaatschappij'. Dit zou echter een voortdurende stroom van nieuwe generatie-eenheden impliceren, en vooralsnog ontbreekt voor deze deze empirische steun (zie ook de opmerkingen naar aanleiding van Becker en Matthijssen in paragraaf 2.2).

Een hiermee samenhangende kwestie is dat de basis voor een gemeenschappelijke generatiepositie en -samenhang zich met het slechten van re-

gionale en nationale barrières (opkomst massamedia, toegenomen mobiliteit enzovoort) aanzienlijk heeft verbreed: zowel de structurele overeenkomsten als de 'collectieve gebeurtenissen' hebben een wereldwijde betekenis gekregen. Een belangrijke externe factor voor het ontstaan van een gemeenschappelijk generatiebewustzijn in de adolescentieperiode is bovendien de aanwezigheid sinds de jaren vijftig van een specifieke op jongeren gerichte amusementsindustrie. Mannheims analysekader moet dus voor de huidige tijd beslist worden aangevuld met meer recente sociologische bevindingen en inzichten. Mutatis mutandis geldt hetzelfde voor zijn psychologische uitgangspunten: sinds de jaren twintig (Mannheim baseert zich vooral op het werk van Spranger uit 1924) is er een stortvloed aan empirische gegevens over puberteit en adolescentie verzameld, waarvan ten aanzien van de generatieproblematiek vooral de thema's van identiteit en identificatie van belang zijn, alsook het onderzoek naar de vorming van peer groups.

Al met al lijkt de voornaamste verdienste van Mannheims artikel te liggen in het opruimen van een aantal te simpele opvattingen over het generatieprobleem, en het bieden van een globaal analysekader dat een meer genuanceerde en dynamische benadering mogelijk maakt. Het betreft echter niet meer dan een gereedschapskist, geen kant-en-klare mal die als een raaseter over de geschiedenis kan worden gelegd, laat staan een uitgekristalliseerd model dat zich op empirisch-analytische wijze laat toetsen. Zijn denk-kader is vooral geschikt als hermeneutisch instrument, maar de resultaten van de concreet onderzoek hangen vooral af van de precisie en de kwaliteit van Schouten en Vinken, 1989, om Mannheims concepten te gebruiken bij een analyse van de Nederlandse jeugdcultuur in de jaren vijftig. Helaas is het aantal empirisch-historische analyses dat de beloften van zijn conceptie zou kunnen inlossen tot op heden beperkt gebleven. In deze zin is *das Problem der Generationen* nog steeds onopgelost.

LITERATUUR

- Becker, H.A., 'Generaties en sociale dynamiek'. In: W.E.A. van Beek, e.a. (red.), *Sociologisch en antropologisch jaarboek 1987*, Deventer 1987, pp. 112-130.
- Bengtson, V.L., M.J. Furlong en R.S. Lauffer, 'Time, aging, and the continuity of social structure. Themes and issues in generational analysis'. In: *Journal of social issues*, 30 (1974) 2, pp. 1-30.
- Berger, B.M., 'How long is a generation?'. In: *British journal of sociology*, 11 (1960), pp. 10-23.
- Bettelheim, B., 'The problem of generations'. In: *Daedalus*, 95 (1962), pp. 68-96.
- Bouman, P.J., 'Het generatieprobleem'. In: P.J. Bouman, *Wetenschap en werkelijkheid*, Assen 1967, pp. 264-275.
- Braungart, R.G., 'The sociology of generations and student politics. A comparison of the functionalist and generational unit models'. In: *Journal of social issues*, 30 (1974) 2, pp. 31-54.
- Buchhofer, B., J. Friedrichs en H. Lüdtke, 'Alter, Generationsdynamik und soziale Differenzierung. Zur Revision des Generationsbegriff als analytisches Konzept'. In: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 22 (1970), pp. 300-334.

- Cobben, N.P., 'De theoretische betekenis van de begrippen kohort en generatie'. In: *Sociale wetenschappen*, 20 (1977), pp. 2-31.
- Coleman, J.C., *The nature of adolescence*, Londen 1980.
- Davis, K., 'The sociology of parent-youth conflict'. In: *American sociological review*, 5 (1940), pp. 523-535.
- Eisenstadt, S.M., *From generation to generation. Age groups and social structure*, Glencoe 1956.
- Flacks, R., 'The liberated generation: an exploration of the roots of student protest'. In: *Journal of social issues*, 23, 1967, 3, pp. 52-75.
- Fogt, H., *Politische Generationen. Empirische Bedeutung und theoretisches Modell*, Opladen 1982.
- Goertzel, T., 'Generational conflict and social change'. In: *Youth and society*, 3 (1972), pp. 327-352.
- Griese, H.M., 'Der generationstheoretische Ansatz: Karl Mannheim'. In: H.M. Griese, *Sozialwissenschaftliche Jugendtheorien. Eine Einführung*, Weinheim 1987 (3), pp. 78-90.
- Jaeger, H., 'Generationen in der Geschichte. Überlegungen zu einer umstrittenen Konzeption'. In: *Geschichte und Gesellschaft*, 3 (1977), pp. 429-452.
- Laufer, R.S. en V.L. Bengtson, 'Generations, aging and social stratification. On the development of generational units'. In: *Journal of social issues*, 30 (1974) 3, pp. 181-205.
- Mannheim, K., 'Das Problem der Generationen'. In: *Kölner Vierteljahrshefte für Soziologie*, 7 (1928/1929), pp. 157-185 en pp. 309-330; herdrukt in: K. Mannheim, *Wissenschaftssoziologie*, Berlin/Neuwied 1964, pp. 509-565; Engelse vertaling 'The problem of generations', in: K. Mannheim, *Essays on the sociology of knowledge*, New York/Londen 1952, pp. 276-322.
- Mannheim, K., *Man and society in an age of reconstruction*, Londen 1940.
- Mannheim, K., 'The problem of youth in modern society'. In: K. Mannheim, *Diagnosis of our time*, Londen 1943, pp. 31-53.
- Matthijssen, M., 'Het probleem van jong zijn'. In: C.J.M. Corver, M. Elchards (red.), *Sociologisch en antropologisch jaarboek 1989*, Brussel 1989, pp. 195-214.
- Mead, M., *Culture and commitment. A study of the generation gap*, New York 1970.
- Pearson, G.H., *Adolescence and the conflict of generations*, New York 1958.
- Pfeil, E., 'Der Kohortensatz in der Soziologie. Ein Zugang zum Generationsprobleem?'. In: *Kölner Zeitschrift für Soziologie*, 19 (1967), pp. 645-657.
- Plessner, H., 'Het probleem der generaties'. In: *Sociologisch jaarboek*, 3 (1949), pp. 3-24.
- Rosenmayr, L. en K. Alterbeck, 'Social life-time of youth and historical epochs'. In: *Current sociology*, 27 (1979) 2/3, pp. 59-78.
- Ryder, N.B., 'The cohort as a concept in the study of social change'. In: *American sociological review*, 30 (1965), pp. 843-861.
- Schelsky, H., *Die skeptische Generation. Eine Soziologie der deutschen Jugend*, Düsseldorf/Köln 1957.
- Schouten, R. en H. Vinken, *De eerste generatie van de verzorgingsstaat. Een onderzoek naar de jeugdcultuur van de jaren vijftig* (Doctaarscriptie KUB), Tilburg 1989.
- Smits, P., *De generatiestrijd in onze westerse maatschappij*, Assen 1969.
- Wohl, R., *The generation of 1914*, Cambridge, Mass. 1979.
- Wuthnow, R., 'Recent problems of secularization. A problem of generations?'. In: *American sociological review*, 41 (1976), pp. 850-867.